

Дјевојачки институт на Цетињу

(2)

Управитељица Надежда Пацевић и њена сестра Александра напустиле су Институт и Цетиње 5 октобра 1880 године. Тога дана управу завода преузела је нова управитељица Наталија Месарош, која је тих дана дошла из Русије да замијени управитељицу Пацевић. За вријеме њене управе остао је на снази дотадашњи наставни план, а није било ни неке важније промјене у наставном особљу, сем што је сама управитељица узела часове рускога језика. Код Живка Драговића има доста детаља о раду Института до 1889/90 школске године, но ја овом приликом немам могућности да искористим те Драговићеве податке, а није могуће на Цетињу наћи ни комплет цетињског „Гласа Црногорца”, у коме о раду Института мора бити корисних и важних вијести, те ћу за сада на овај период рада Дјевојачког института морати бацити само летимичан поглед. Важно је ипак нагласити, да је и нова управитељица наставила стару праксу, да се у Институт примају ученице из разних крајева. Тако су почетком 1881/82 школске године примљене 15 нових ученица, од којих су 5 биле из Боке и Далмације, а 1 из Скадра. Исто тако је књаз поклањао велику пажњу Институту, те је, на примјер, испитима одржаним крајем маја 1882 године чак лично руководио. Управитељица Месарош се својски старала да ученице Института добију што више знања, па је уредила да набави и сва важнија учила за Институт (физички, хемиски и географски кабинет, слике из природописа итд.), а приградила је при институтској згради још једну нову, коју није успјела да доврши, јер је априла мјесеца 1883 године напустила Цетиње.

Управитељица Месарош пошла је у Русију прије но је стигла новонаименована управитељица, те је за то вријеме по одлуци књаз Николе Институтом управљао Јово Љепава, наставник Института и касније познати цетињски професор. Нијесам могао утврдити узрок одласка управитељице Месарош, али како је она напустила Цетиње у априлу мјесецу вјероватно је да је било дошло до некога неспоразума. Код Драговића то би се дало наслутити, јер он каже следеће: „Ова шк. година ушљед неких изванредних околности свршила се раније него обично, 20 и 21 априла, и тим је завршен школски годишњи течај. Ученице су отишле својим кућама, а управитељка, г-ђа Месарош, повратила се у свој завичај на свагда. Учитељски персонал рази-

шао се такођер." Драговић каже да је нова управитељица Јулија Андријанова Лопухин дошла на Цетиње 4 новембра 1883 године „и одма је почела чинити све нужне мјере спреме за отварање новог годишњег течаја".⁵⁷⁾

Из тога Драговићевог навода излази, да ништа није рађено у Институту од одласка управитељице Месарош до доласка нове управитељице Лопухин. То се види из ондашњег „Гласа Црногорца", јер се уз вијест о доласку управитељице Лопухин изражава нада, „да ће се скорим и на том заводу отворити школски течај овогодишњи", док се неколико дана касније налази у листу ова вијест: „На овдјешњем вишем женском заводу чине се све нужне припреме за отварање овогодишњег школског течаја. Нова управитељка г-ђица Лопухина развија у том погледу дјелатност сваке хвале вриједну. Ученице пријављују се у великом броју, те се све неће моћи ни смјестити ове године у заводу".⁵⁸⁾

За вријеме управитељице Лопухин већ су у првој генерацији нових ученица биле двије Српкиње из Цариграда, једна из Бугарске, а те године је примљена у Институт чак и кћер аустрискога министра-резидента Милинковића. Ово је, наравно, био велики успјех цетињског Института, о коме се са правом пронио лијеп глас далеко ван граница Црне Горе. Њему је, прије неколике године преминула, покровитељица руска царица Марија Александровна оставила и извјесни капитал, од кога је добит дијељена као награда најбољим ученицама Института сваке друге године. Нова покровитељица Института руска царица Марија Феодоровна послала је на Цетиње свога личног секретара Ома, да изврши преглед рада у Институту и учини извјесне измјене у Уставу Дјевојачког института. Секретар Ом дошао је на Цетиње 30 августа 1885 године и у споразуму са црногорским министром просвјете Јованом Павловићем састављен је нови Устав **Женског црногорског института**. Тај Устав остао је на снази углавном све до укидања Института 1913 године, па ћу и његов текст донијети у цјелости:

I. Институт, његово покровитељство и старатељство

§ 1. Женски Институт на Цетињу, основан у Бога почившом Руском царицом Маријом Александровном искључиво за ћецу Црногораца, стоји под Узвишеним покровитељством Царице и под непосредним старатељством Њезинога Височанства Књагиње Црногорске.

Примједба 1. По личној жељи Њиховијех Височанства Књаза или Књагиње могу бити примљена у Институт и ћеца Нецрногораца, као изузетак, али број овијех не смије бити виши од трећине цијелога броја васпитаница.

⁵⁷⁾ Ж. Драговић; Оп. cit., 409—410.

⁵⁸⁾ "Глас Црногорца" од 6 и 13 новембра 1883 г.

II. Цијелъ и задаћа Института

§ 2. Цијелъ и задаћа Института ова је: а) да се у васпитаница укорењава благочашће, кротост и благонаравље, б) да би се из њих с временом приуговорити могле добре домаћице и мајке, а тако исто и способне учитељице.

III. Управа Института

§ 3. Институтотом управља Комитет (одбор) под предсједништвом Њезинога Височанства Књагиње Црногорске. Стални чланови Комитета јесу: Царско-руски министар-резидент, Управитељка Института и лице које одреди по својој увиђавности Његово Височанство Књаз Црногорски.

Примједба 2. Ако би била потреба и у случају каквих специјалних питања, Комитет може позивати у своје поједине сједнице и друга лица, као експерте.

§ 4. Комитет пази да би васпитање, а тако исто и учење било удешено према народном духу, обичајима и потребама Црне Горе.

§ 5. Чланови Комитета обвезани су присуствовати на испитима и у конференцијама, у којима се оцјењују успјеси васпитаница, њихове способности и владање.

§ 6. Све примједбе и предлози, које би чланови Комитета желели учинити односно Института, морају бити пријављени у Комитету, а прегледани и ријешени у идућој за тим сједници.

§ 7. Сва питања, која подлежу расматрању Комитета, рјешавају се већином гласова; у случају кад се мишљења разилазе, глас Предсједнице рјешава питање.

§ 8. Управитељку Института именује Њезино Величанство Руска Царица уз претходно споразумљење с Њезинијем Височанством Књагињом Црногорском; она се и отпушта из службе само по запојести Њезинога Величанства у сљедству изражене односно тога жеље Њезинога Височанства.

§ 9. Ако би Управитељка Института сама тражила да је отпусте из службе, онда она са знањем Њезиног Височанства даје о том молбеницу на највише име Царице; али не може оставити Институт прије него што добије писмено ријешење на своју молбеницу и док не преда Институт лицу, које ће бити одређено на њезино мјесто.

§ 10. На Цетињу Управитељка подчињена је искључиво Књагињи Црногорској; она прима од Њезинога Височанства наредбе и ништа не може предузети без претходног ријешења Њезинога Височанства.

§ 11. У свијем питањима, која се тичу Института, односно васпитања и учења ђеце, Управитељка мора се обраћати на Комитет.

§ 12. Инструкције (упутства) за све подручно особље Института израђује Управитељка, а потврђује Комитет.

§ 13. Све одредбе Комитета по горе наведенијем питањима морају бити достављене на знање Њезином Величанству Царици.

§ 14. Почетком сваке године Управитељка подноси Комитету извјештај за прошлу годину са свима односним документима. Одобрен и потписан Предсједником и члановима Комитета, један комад овог извјештаја шиље се на највишу потврду Њезином Величанству Царици и, кад буде враћен на Цетиње, остаје на сахрани у Институту. Други комад истога шиље се Министру Народне Просвјете у Петроград.

IV. Особље службено и наставничко

§ 15. При Институту постоје за наставну струку учитељи и учитељице. Број ових одређује Комитет према потребама завода.

При цркви постоји свештеник.

За економију и рачуноводство одређује се економ.

§ 16. Наставни план саставља Управитељка и подноси га Комитету на потврђење.

V. О васпитаницама Института

§ 17. Институт црногорски установљен је за 30 васпитаница, од којих се узима 20 васпитаница на трошак самога Института, а 10 узимају се за плаћу, по 200 фиорина на годину, уз потребиту одјећу и обућу.

§ 18. Молбенице за примање васпитаница шиљу се на Управитељку, која их подноси Њ. Височанству Књагињи на преглед.^{*)}

§ 19. Двије сестре рођене (осим случаја да су сироте, а заслужују да се на њих обрати особита пажња), не могу у исто вријеме бити примљене на трошак Института, но само у размаку од двије године дана.

§ 20. Ако би се нашла која васпитаница да јој нијесу писане красте (наврнуте оспице или богиње), онда се мора подвргнути таквој писању одмах при ступању у Институт.

§ 21. Одјећа свијех васпитаница те живе у Институту мора бити подједнака и истовјетне боје, на име: вунене хаљине кафене масти и прегача такођер вунене црне боје.

§ 22. При ступању васпитанице које се бесплатно издржавају добијају од Института: хаљине, обућу и свуколику рубенину, што оне носе само док се налазе у Институту, а о празницима и о љетњем распусту изван Института оне се облаче у своју сопствену одјећу. Оне имају такођер од Института постељу и све остало што је потребно да се у најбољему реду и чистоти уздрже, а исто тако имају и храну, која мора бити здрава, укусна и онако како је у земљи убијачајена.

^{*)} Код Драговића нема параграфа 18, већ послјиге 17 долази 19, те је немогуће сада утврдити је ли по штампарска грешка у бројевима, или је случајно омашком испуштен један члан.

VI. Течај васпитања и правила примања и отпуштања

§ 23. Течај васпитања траје 6 година и дијели се на три одјељења: прво, друго и треће (практично) одјељење; у сваком одјељењу васпитанице остају двије године.

§ 24. Да би могла васпитаница ући у прво одјељење иште се да зна читати и писати српски, да зна неке најпрве молитве, писање бројева (цифара) и бројење до стотине.

§ 25. У средњи течај не примају се васпитанице ни у ком случају.

§ 26. Примање и отпуштање васпитаница бива сваке двије године. Распуштају се васпитанице на љетњи распуст почетком јулија, а примају се у завод у почетку септембра.

§ 27. К родитељима и к својти пуштају се васпитанице само два пута преко године, и то: од 23 децембра до 7 јануара и на љетњи распуст од Петрова дана до малога Госпођин-дана (т. ј. 29 јуна до 8 септембра по старом календару — Р. Д.). Осим ова два случаја васпитанице пуштају се дома само у случају какве опасне болести њиховијех родитеља, или ради поправљања свога сопственог здравља.

§ 28. Васпитанице које сврше прво и друго одјељење могу иступити из завода, ако не покажу особитијех способности у науци, или ако не би саме жељеле продужити науку. У трећем (практичном) одјељењу остављају се, по ријешењу Комитета, само оне од најбољијех васпитаница по способностима, успјесима и владању, које то нарочито зажелеле.

§ 29. Пошљедње двије године (течај практичнога одјељења) особито се посвећују подучавању васпитаница у газдинству, женскоме ручном раду, надзору над ћецом и домаћем реду, под руководством Управитељке и учитељица.

§ 30. Испити се полагају три пута: при ступању у завод, при преласку из првога разреда у други и при изласку из другог разреда.

VII. Предмети учења и поступак при класификацијама

§ 31. Предмети учења јесу: Закон Божи, Језици: српски, руски и француски, Историја, Географија, Рачуница, Црквено музикално пјевање, Женски ручни рад, на име: кројење и шивење пртенине, хаљина и свега осталогa што је потребито у домаћем животу, различна плетива, везови и шивење на машини.

§ 32. Васпитанице подучавају се такођер у домаћем газдинству. Ради тога налази се при Институту башта и зграда, да би се цијељ поуке у газдинству лакше постигнути могла.

§ 33. Учитељке и учитељи стављају биљешке из својијех дотичнијех предмета у школски протокол течајем свеколике године: 5 одлично, 4 врло добро, 3 добро, 2 прилично, 1 рђаво и 0 ништа. О распусту дају се биљешке васпитаницама на нарочитијем листовима.

§ 34. Најбоље из васпитаница, у случају потребе и по увиђавности Управитељке, придају се у помоћ учитељицама завода, ако оне саме и њихови родитељи на то пристану.

§ 35. Свака васпитаница која с добрим успјехом сврши течај првога и другог одјељења добија при изласку из завода свједочанство с потписом управитељке, учитељица и учитеља. А која васпитаница с добрим успјехом сврши цијели шестогодишњи течај, она добија диплом од Министра Народне Просвјете, којим се оспособљава за учитељицу на народнијем школама.

VIII. Приход завода и установе, о платама и економији уопште

§ 36. Институт има годишње 5.500.— рубаља у сребру; осим тога још и оне своте новаца, које се полагају за платежне васпитанице.

§ 37. Све своте, које улазе у приход Института, улажу се на сахрану у касу Царско-руске мисије, у којој се налази засебна књига за уписивање свијех примања као и издавања Института која се чине на гризраницу Управитељке.

§ 38. Из Института добијају:

а) Управитељка, осим новчане плате, коју добија од Руске владе, бесплатни стан, огријев, свијеће, послугу и трпезу заједно с васпитаницама,

б) Сав наставни персонал и сви послужници у Институту добијају своју плату и издржавање по одређењу Комитета.

§ 39. Што претече преко годишњег новчаног расхода, то ће се употребљавати на поправљање, побољшање и увећање Института; на награде васпитаницама, које свој течај свршују (а награде такве састојаће се у књигама, у потребијема стварима за женски рад и овијем подобним); на повремене награде заслужнијем персоналу Института, и, најзад, на помоћ најсиромашнијим васпитаницама.

§ 40. Васпитанице и сав персонал у Институту добијају бесплатно лијекове и љекара у случају болести.

Овај нови Устав потписао је 8 септембра 1885 године ондашњи министар просвјете и црквенијех послова Јован Павловић „по највишој заповједи Њ. В. Књаза.”⁵⁹⁾

Уз нови Устав издат је и нови наставни план, који Драговић наводи у цјелости.⁶⁰⁾ Он је имао извјесне измјене ранијег плана и програма и више је пажње поклањано српскоме језику и народној историји. Нови наставни план и програм израђени су за шест година, те се он строго и примјењивао у живот, док су раније ученице обично завршавале школовање у Институту за 4 године, а врло ријетко за 5 година. За вријеме управитељице Лопужин први пут се почињу издати свршеним ученицама дипломе, али њих не издаје Управа Института, већ црногорско Министарство просвјете. У дипломама је било

⁵⁹⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 410—413.

⁶⁰⁾ *Ibidem*, 413—415.

наглашено, да се свршене ученице оспособљавају за учитељице народних (основних) школа.^{60a)}

Средином јануара 1888 године извршена је промјена управитељице Дјевојачког института. 12 јануара дошла је нова управитељица Софија Петровна Мертваго, а дотадашња управитељица Лопухин напустила је дужност и пошла у Русију. До доласка на Цетиње, Софија Петровна била је управитељица Женске гимназије у Рјазану и њен одлазак из Рјазана оплакале су многобројне њене ученице.⁶¹⁾ Нова управитељица је имала довољно педагошког искуства и то се одмах осјетило у њеном управљању и раду у Институту. Она је сама узела часове францускога језика, а наставно особље убрзо је повећано. Између осталих професора у Институту био је и познати књижевник Симо Матавуљ, који је предавао српски језик у старијим разредима. Управитељица је увела и вечерња читања из руске и српске књижевности. Читања из руске књижевности вршила је наставница рускога језика Ветошкина, а из српске књижевности Јово Љепава, касније познати писац једне Историје српске књижевности и једне Теорије књижевности.⁶²⁾

Пошто је проучила школске прилике и потребе Дјевојачког института, Софија Петровна је учинила руској царици предлоге о потреби извјесних рефорама, што је убрзо и било одобрено. О томе се говори и у до сада штампаним подацима о Институту, али сам ја нашао и исписао један оригинални докуменат о томе питању. То је опширно писмо секретара руске царице Феодора Ома (Оомъ) руском посланику на Цетињу Кимону Емануиловићу Аргиропулу од 11 октобра 1888 године, којим јавља посланику да је руски цар, на предлог министра просвјете, одобрио дана 6 октобра, да се од 1 јануара 1888 године повећа годишња помоћ Дјевојачком институту на Цетињу са досадашњих 5.700 рубаља на 10.000 аустријских фиорина. Истовремено је цар одобрио да службенице Института које су руске поданице имају право на пензију из државне касе, а наиме: начелница Института по навршетку 10 година службе 375 рубаља, послѣје 15 година 750 рубаља, а послѣје 25 година 1.500 рубаља годишње; помоћница начелнице послѣје навршених 10 година 200 рубаља; послѣје навршених 15 година 400 рубаља, а послѣје навршених 25 година 800 рубаља; наставнице Института послѣје навршених 10 година службе 150 рубаља, послѣје 15 година 250 рубаља, а послѣје 25 година 500 рубаља. Поред наведенога свима поменутих лицима (управитељици, помоћници и наставницама) рачунаће се у рок службе за пензију, као да су то вријеме провеле у Дјевојачком институту на Цетињу, и вријеме које су оне провеле у Русији у школама ресора Министарства просвјете и школских заводима ондашње руске царице Марије Феодоровне. При крају свога писма царичин секретар моли посланика Аргиропула да о овоме

^{60a)} Ibidem, 413.

⁶¹⁾ Опширан допис о томе преведен је и налази се у "Гласу Црногорца" од 17 јануара 1888 г.

⁶²⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 415—416.

обавијести црногорскога књаза Николу и књегинју Милену, као и управитељицу Института Софију Петровну Мертваго.⁶³⁾

Софија Петровна је убрзо омогућила наставном особљу Института да се може озбиљно посветити успјешном раду у заводу, јер је набавила приличан број књига, а такође и разна учила. Тако је већ у школској 1889/90 години Институт имао и телескоп, а те школске године израђен је и први печат Института, који је око црногорског грба имао натпис: „Дјевојачки Царице Марије Институт на Цетињу”. Нова управитељица увела је и једну новину у наставу, а наимае суботом није било предавања, већ су ученице ишле у екскурзије и шетњу, наравно у пратњи својих наставница и наставника. Суботом су ученице имале повремено и извјесне приредбе забавнога карактера, а каткада су суботом вршена и „посматрања звјезданог неба помоћу телескопа и то из институтске баште”. Исте школске године „купљено је једно фортепјано, помоћу кога су давате лекције пјевања”.⁶⁴⁾ Нотно пјевање и музику предавао је Чех Р. Толингер, који је имао 6 часова недељено. Колико је пажње поклањано овоме предмету лијепо се види из наставног програма за 1891/92 школску годину, у коме је скоро 10 страна посвећено томе програму, са детаљном обрадом свих појединости „из теорије и пракције” наставе у свирању гласовира.⁶⁵⁾ Екскурзије су такође пажљиво припремане и скоро увијек су имале научни карактер. Тако је, на примјер, 28 марта 1892 године извршена екскурзија свих ученица Института по Скадарском Језеру, за коју је руски посланик на Цетињу узео засебан брод и ставио га на расположење Институту, али га је „најприје снабдио са сваковрским јелима за ове многобројне мале путнике. Ову је екскурзију пратио господин Павле Ровински, познати познавалац Црне Горе, те није пропустио ништа, што би иоле заслуживало пажње, да не упозна с тијем и не објасни га васпитаницама, од којих се многе још никад нијесу возиле у колима ма које врсте, друге опет нијесу никад гледале вишу воду од бунара, а о лађи, параброду и т. д. ни помена нема, осим зар што су им њихови наставници у својим предавањима казивали...” — пише у љетопису Института за 1891/92 школску годину.⁶⁶⁾ Није без интереса и један детаљ из интернатског живота, који је већ био удомаћен у школској 1891/92 години. Ученице су, наимае, добијале у недељне и празничне дане слаткише, али „свака ученица која добије слаткиша од куће мора да их да да се заједно чувају, па се послјије то дијели међу ученицама подједнако”.⁶⁷⁾

⁶³⁾ Цетињски архив. У цетињској "Гросвјети" за 1889 г. (стр. 259) саопштен је текст тога решења, а укратко га помиње Драговић (Ор. сит., 416) и у "Гласу Црногорца" од 11 децембра 1888 г.

⁶⁴⁾ Професор Живко Драговић: Извјештај о Дјевојачком царнице Марије институту на Цетињу на крају његове двадесет и прве, а школске 1889—1890 године, Цетиње 1890, стр. 24.

⁶⁵⁾ Професор Живко Драговић: Извјештај о Дјевојачком институту царнице Марије на Цетињу на крају његове двадесет и треће, а школске 1891—1892 године, Цетиње 1892, стр. 9—18.

⁶⁶⁾ Ibidem, 24—25.

⁶⁷⁾ Ibidem, 21; упор. Ровинскиј, Черногорја III, 397.

Руски научник Павле Ровински често је посјеђивао предавања у Институту и даје у своме дјелу о Црној Гори детаљну карактеристику цијелога рада овога значајног црногорског завода. Он се нарочито задржао на дугом периоду у коме је управитељица Института била Софија Петровна Мертваго, која је пуних двадесет и пет година остала на челу Института.⁶⁸⁾ Ровински и сви који су писали о Институту нарочито наглашавају и политички значај овога завода, јер су се у њему школовале многобројне генерације не само из Црне Горе, већ скоро исто толико и из разних неослобођених земаља и крајева Балканскога Полуострва. Тако се, на примјер, почетком 1891/92 школске године уписало у Институт 35 ученица, од којих су само 15 биле из Црне Горе, док су остале биле из ових крајева: 15 из Боке Которске, Далмације, Хрватске и Војводине, 3 из Босне и Херцеговине, 1 из Србије и 1 из Турске.⁶⁹⁾ Школске 1894/95 године било је у Институту 46 ученица, од којих су само 21 биле из Црне Горе,⁷⁰⁾ док је од отварања Института (1869 године) до 1905 године кроз Институт прошло 348 ученица, од којих су само 158 биле из Црне Горе, 114 из Далмације, 28 из Босне и Херцеговине, 5 из Србије и 43 из разних крајева.⁷¹⁾ Пет година касније, то јест 1910 године, ова статистика је овако изгледала: од 1869 до 1910 г. у Институт је примљено 450 ученица, од којих су само 205 биле из Црне Горе, 203 са територије Аустро-Угарске, 32 из крајева који су били под Турском, 9 из Србије и 1 из Бугарске. Од свих њих од 1910 године добило је диплому 140, од којих су само 86 биле из Црне Горе, 32 из Далмације, 6 из Босне, 3 из Херцеговине итд.⁷²⁾ Ученице које су завршавале цетињски Институт и враћале се својим кућама ван територије Црне Горе биле су најбољи пропагатори о слободи црногорској и с правом каже један старији писац, да је глас Дјевојачког института био такав, „каквог — смјело можемо рећи, узимајући у обзир величину земље и материјална средства — није добијао још ни један женски завод не само на Балкану, него и у већим државама. Чудновати и загонетни стицај појава. Црној Гори, као да је и у овом случају било суђено играти улогу сличну оној, коју је играла у борби за очување своје слободе, т. ј. служити примјером, на који су се угледали не само потлачени, него и релативно слободни, па чак и слободни дјелови српског племена...“⁷³⁾ Ровински наводи један карактеристични случај који му се десио у Шибенику, а који најљепше илуструје како је био чувен и на гласу Дјевојачки институт на Цетињу. Ровински је при пролазу кроз Шибеник случајно ушао у једну радњу да

⁶⁸⁾ Ровинский, Черногорія III, стр. 390—434.

⁶⁹⁾ Ж. Драговић: Извјештај... школске 1891—92 године, стр. 27; уп. Ровинский, Черногорія III, 392.

⁷⁰⁾ Ровинский: Черногорія III, 392.

⁷¹⁾ Ibidem, 414.

⁷²⁾ "Кратки извјештај Дјевојачког института... ", 20. До јуна 1895 г. учење у Институту завршавало се послје шест година, до 1899 г. са седам година, а од 1901 године и даље завршне дипломе Института добиле су се тек послје осмогодишњег течаја (Ibidem, 20).

⁷³⁾ Ibidem, 14.

нешто купи, па када га је родознали власник радње упитао одакле иде и Ровински му казао да је сада из Црне Горе, овај је одушевљено узвикнуо: „Тако, ви сте из Црне Горе, из Цетиња, гдје се налази руски институт? Ми га знамо по томе, што се у нас сада налазе три васпитанице из њега, које су прве дјевојке по памети, по образованости и по свему. Још двије наше дјевојке и сада тамо уче. Ми бисмо послали к вама све наше дјевојке, када би само било ближе”.⁷⁴⁾ За цетињски Институт добро је знао чак и аустриски цар Фрањо Јосиф, кога је прилично пекло школовање великога броја дјевојака из Аустро-Угарске у Институту малог и слободног Цетиња. Забиљежено је чак и то, да је 1906 године, приликом састанка са књазом Николом, између осталог рекао књазу: „Чини ми се, Господару, да Ви имате један примјеран Институт за младе дјевојке на Цетињу. Ја Вам честитам! Често пута ми се дешавало, да чујем много похвалнога о тој школи. . .”⁷⁵⁾

Из приручне ми литературе и из прикупљених архивских докумената нијесам могао поуздано закључити, што је стварно нагнало краља Николу да овако познату и за културни и политички углед Црне Горе значајну институцију укине. Из краљевог писма руској царици, којим је обавјештава о намјери да укине Институт, а које ћу касније у цјелости навести, излазило би да је краљ желио основати нови институт, али другог карактера, јер је хтио да га подеси новим приликама и новим потребама насталим послје успјешнога балканског рата, у коме је Црна Гора скоро удвостручена и по територији и по броју становника. Из архивских докумената међутим се може видјети, да је још 1907 године постојао неки сукоб између управитељице Института и црногорског министра просвјете, па се може бар у томе случају закључити, да је кривица доиста била до управитељице Института.

Но прије излагања прикупљеног архивског материјала о укидању Института мислим да неће бити сувишно изнијети неколико до сада непознатих података о финансиској страни Института задњих десетак година његовог рада. Сви ти подаци налазе се у документима Цетињског архива и први који имам у својим исписима јесте од 26 децембра 1902 године. То је писмо помоћника руског министра иностраних дјела, којим извјештава Руску мисију (посланство) на Цетињу да је Државни савјет, на предлог министра народне просвјете, ријешио да се пошаљу Управи Института из државне касе 2.363 рубље за покриће дефицита до 1903 године, а од почетка 1903 године повећаће се сума за издржавање Института за 2.363 рубље годишње, што је цар одобрио још 8 децембра.

6 марта идуће (1903) године извјештава Министарство иностраних дјела Руско посланство о новим одлукама Државног савјета, по којима ће се 1903 године издати Институту из државне касе сума од 15.000 рубаља, која се има употребити за уређење институтске

⁷⁴⁾ Ровинскиј: Черногорія III, 419—420.

⁷⁵⁾ "Кратки извјештај Дјевојачког института . . .", 19.

болнице, проширење школске цркве, поправку институтске зграде и уређење станова за служитеље Института. Истовремено је ријешено да се од 1903 године па даље редовно издаје по 1.575 рубаља годишње за поправку школске зграде, а то је све био цар одобрио 18 фебруара. Из очуваних новчаних књига Института види се, да је једино 1903 година завршена са суфицитом од 2.562,17 круна, а од грађења нове институтске куће претекло је те исте године 2.051,54 круна.

13 фебруара 1904 године послало је Министарство иностраних дјела Руском посланству на Цетињу 30.000 круна за издржавање Института и поправку школске зграде током 1904 године. 6 марта примила је управитељица Института ту суму и издала на исту својеручну признаницу. Но примљена сума и све уплате ученица нијесу биле довољне да подмире потребне расходе, те је 1904 година завршена са дефицитом од 6.036,90 круна. Руско Министарство иностраних дјела имало је у Институту и своје стипендисткиње, што се види из разних аката. Тако је Министарство актом од 23 октобра 1904 г. упутило Руском посланству 800 круна за двије Босанке, које су биле руске питомице. 13 новембра издала је управитељица Института признанице на ту суму, из којих се види да је 400 круна било за Стану Којић, а 400 за Стану Бјелојевић. Из аката се види и то, да је током 1904 године вођена преписка око одређивања стипендије и Загорки Филиповић, кћерци управитеља Грађанске школе у Призрену Апостола Филиповића.

3 фебруара идуће (1905) године Министарство шаље Руском посланству 30.000 круна за издржавање Института и оправку школске зграде. Примљена помоћ и сви остали редовни приходи (уплата од 66 ученица по 400 круна укупно 26.400, од једне ученице 300, од 4 ученице које су преко љета становале у Институту по 200 круна) износили су 57.500 круна, па је ипак 1905 година завршена са дефицитом од 2.849,35 круна. И ове године се води преписка око руских питомица. Тако је 2 јуна предложила управитељица Института Министарству иностраних дјела, да за идућу школску годину додијели своје стипендије другим ученицама (једној из познате старе и угледне породице Покрајац из Сјеверне Далмације и другој раније поменутој Загорки Филиповић, која је 1904/5 школске године била у Институту о своме трошку), јер су двије стипендисткиње из Босне завршиле ове године Институт.

27 јануара 1906 године послало је Министарство иностраних дјела преко Руског посланства редовну помоћ Институту од 30.000 круна, а 6 октобра доставило је управи Института 800 круна за своје стипендисткиње Покрајац и Филиповић. Укупни приходи за 1906 годину износили су 55.800 круна, па је и ова година завршена са дефицитом од 2.127,02 круна.

21 фебруара 1907 године послало је Министарство иностраних дјела редовну помоћ Институту у износу од 30.000 круна (спроводно писмо гласи на 11.814 рубаља), а 28 маја шаље преко Посланства 10.157 круна (4.000 рубаља) ради покрића прекорачених расхода око

преправке зграде Института. Но ове године је дефицит много већи од ранијега, јер износи 7.840,11 круна.

Идуће (1908) године редовна примања су износила 53.150,00 круна, а из Русије је послато за подмирење старих дефицита још 13.997,30 круна. Но поред свега тога 1908 година је ипак морала бити завршена са дефицитом од 2.377,19 круна.

1909 године опет је из Русије примљена ванредна помоћ од 12.632,80 круна за покриће дефицита, но ипак и та ванредна помоћ и редовна примања од 58.100,00 круна нијесу помогла, те се 1909 година завршила се дефицитом од свега 200 круна.

Током 1910 године редовна су примања износила 74.332,80 перпера, а из Русије је примљено још 7.023,38 перпера за покриће дефицита из 1910 године (у примједби стоји да је ова сума за покриће дефицита из 1910 године примљена тек 1912 године), те се тако тек из 1910 године изашло без дефицита.

1911 године укупни приходи су износили 86.014,90 перпера (редовна помоћ из Русије 30.120,65, ванредни додатак из Русије 20.294,25, од 89 ученица по 400 круна 35.600,00 перпера), но ипак је година завршена са дефицитом од 3.863,78 перпера.

Цјелокупна примања за 1912 годину износила су 87.643,78 перпера, а ова година завршена је са дефицитом од 4.495,52 перпера.

Посљедње године постојања Института на Цетињу (1913) примљена су одједном три чека на суму од 50.453,52 перпера, па накнадно такође из Русије сума од 26.194,10 перпера „за покриће свију расхода”, те су укупно примања износила 76.647,62 перпера. Ова ванредна помоћ из Русије послата је да измири све обавезе Института, те су ове године и расходи износили исто толико и завршну страну новчаних књига за 1913 годину својеручно је потписала и овјерила печатом Института његова дугогодишња управитељица Софија Петровна Мертваго дана 17 новембра 1913 године.

Послије ових новчаних података прећи ћу на исписана документа о укидању Дјевојачког института на Цетињу. Ја сам наишао на први званични неспоразум и сукоб између управитељице Института Софије Петровне Мертваго и претставника црногорске Владе у 1907 години. Наиме 28 маја те године црногорски министар просвјете и црквених послова (Јован Пламенац) актом П. Број 1422 упутио је Софији Петровној један кратки акт, који доносим у цјелости:

„Са приватне стране дознао сам, да годишњи испити у повјереном Вам заводу отпочињу данас.

Пошто званично о испитима нијесам извијештен, то нијесам ни одредио нарочитог изасланика, који би присуствовао испитима, а у смислу чл. 139 земаљског Устава.

Ово се доставља начелници ради управљања у будуће”.

Министар просвјете је доиста имао право да тражи благовремено обавјештење о испитима у Институту, јер члан 139 црногорског Устава, на који се министар позива, гласи: „Све јавне и приватне школе, књижевна и учена друштва и други просвјетни заводи у Цр-

ној Гори стоје под надзором министра просвјете и црквенијех полова”.

Може се лако претпоставити, да управитељица Института није случајно заборавила извјестити министра просвјете о почетку испита у Институту, већ је то сигурно намјерно урадила. Овај поступак управитељице Института био је последица раније заоштрених односа између ње и црногорског министра просвјете, што се види из једног детаљног писма секретара Рускога посланства Евгенија Федоровића Штајна, датираног 17 септембра 1907 (бр. 45) и упућеног помоћнику министра иностраних дјела Константину Аркадијевићу Губастову, али неекспедованог (јер и на његовом концепту, и на читко преписаном и потписаном оригиналу пише: „Не отправлено. Е. Ш.”), детаљно се види сукоб између министра Пламенца и начелнице Мертваго. Пошто је Штајн у почетку писма изнио увјерење да се Губастов могао свакако убједити из извјештаја савјетника Максимова и виђења с начелницом Института за вријеме њеног бављења у Петрограду о систематском непријатељском односу према Институту садањег црногорског министра просвјете Пламенца, затим одмах додаје, како је у најновије вријеме сазнао о намјери министра Пламенца, да удаљи из црногорских школа све учитељице које су биле васпитане у Институту и да ове мисли замијенити учитељицама из Србије. Но ако је све то и могло имати бар објашњење, ако не оправдање, због односа између Пламенца и начелнице Института, то не може бити — додаје Штајн — за јуче сазнату вијест, да је министар Пламенац издао наређење гимназијама на Цетињу и у Подгорици, да се у најстарија два разреда имају потпуно укинути часови рускога језика, а у другим разредима да се имају знатно смањити, док је мјесто тога повећан број часова њемачког и француског језика. Даље се Штајн жали на и иначе недовољно поклањање пажње предавању руског језика у гимназијама, што омета успјешно студирање Црногорцима који пођу у Русију на више школе. Штајн додаје, да рачуна некорисним по овим питањима тражити објашњење од министра Пламенца или чак и министра претсједника (за кога каже да је личност такорећи безлична — „личностью... совершенно безличною“ — јер не може ништа казати што претходно неће питати књаза*), па рачуна да овоме питању треба да да званичну форму руски посланик по свом повратку са отсуства. Знајући да су Пламенчеве мјере биле предузете баш у вријеме кад је књаз Никола био сву пажњу упутио на борбу са опозицијом, Штајн је мишљења да је Пламенац све то радио по своме личном нахођењу, те рачуна да би најбоље било у повољној прилици о томе разговарати лично са књазом Николом. Ако би се догодило, што он не очекује, да књаз одобрава министрове поступке, онда би ипак тако јасна ситуација била корисна, јер би се сазнало право стање и према томе би се могле предузети одговарајуће мјере.

Карактеристично је, да у омоту с документима о Дјевојачком институту нема ниједнога документа из година 1910, 1911 и 1912, сем по-

*) Тада је био претсједник Министарског савјета др Лазар Томановић.

себно сачуване новчане књиге тих година, из којих сам већ навео нешто података. Но у омоту се налази доста важних и интересантних докумената из 1913 године, и то баш скоро сва се односе на укидање Дјевојачког института. Мислим да ће бити корисно изнијети важније податке из тих докумената, јер је укидање Института било и важно политичко питање, због кога је Влада краља Николе оштро критикована и у Народној скупштини.

• Први документ јесте баш писмо краља Николе царици-мајци Марији Феодоровној, којим је извјештава о намјери да укине Дјевојачки институт на Цетињу. Писмо је сачувано у концепту и на француском је језику, а доносим га у цјелости због његове важности:

„Госпођо,

За вријеме мога првог пута у Петроград 1869 године, о коме ми је остала најсрдачнија и најзахвалнија успомена, био сам засјењен сјајним јатом љепота и духовитих жена Ваше сјајне престонице, те ми као младој дивљаки („jeune sauvageon”) дође мисао да створим дома (тј. у Црној Гори — Р. Д.) врло скроман расадник културе, од само десетак младих Црногорака.

Ту сам замисао саопштио Њеноме Величанству покојној царици Марији Александровној, која је, са своје велике добротe, не само одобрила моју замисао, него ми је чак љубазно ставила на расположење суму од десет хиљада рубаља за његово издржавање и једну извршну управитељицу.

Младика се отада разрасла. За вријеме од 44 године та мала и скромна школа дивно се расцвјетала у Институт, гдје више од сто младих особа црпе најразноврсније знање. Неоспорно је, да је та школа дала добре резултате. Па ипак ја мислим, Госпођо, кад би је заменили другом, надахнутом најстварнијом и најхитнијом потребом женске младежи, нарочито младежи наших нових територијалних освајања, она би могла дати богатије плодове.

Укидајући, Госпођо, овај Институт, који је под покровитељством Вашег Царског Величанства, да створим други о трошку црногорске државе, ја се покоравам гласу срца, захваљујући Вашем Величанству за сву пажњу којом је оно обасипало овај Институт.

Као тумач осјећања захвалности и срдачности пуне поштовања моје земље према Вашем Царском Величанству, част ми је бити захвални и врло одани слуга Вашег Царског Величанства

Цетиње,

Никола”

29 априла 1913.

Ово писмо је краљ Никола послао директно руској царици, јер о њему нијесу званичним путем били обавијештени ни руски посланик, ни управитељица Института. Но руски посланик је за његову садржину убрзо сазнао, јер 3 маја руски посланик на Цетињу Александар Александровић Гирс јавља повјерљивим шифрованим телеграмом (број 302)* министру иностраних дјела Сазонову, да је случајно

*) Текст овога и свих даљих повјерљивих телеграма у архиву се налази откуцан на писаћој машини, без прилога шифрованих оригиналних текстова.

сазнао како је краљ Никола непосредно послао писмо царици Марији Феодоровној, у коме моли царицу за одобрење, да се Институт премјести са Цетиња у Пећ, па моли министра, ако налази за могућно, да му телеграфским путем саопшти главне краљеве аргументе, да би могао посланик прије свога одласка на отсуство (које је одређено за 10 мај) послати министру потребне податке и побуде које су руководиле краља за овај предлог. Сјутрадан је Сазонов шифрованом депешом (бр. 1284) извјестио Гирса, да краљ у своме писму о укидању Института има у виду оснивање новог на трошак црногорске владе, који би боље одговарао потребама у вези с новим проширењем црногорске територије, те тражи од Гирса објашњење по томе питању. 5 маја Гирс шаље опширан шифровани телеграм Сазонову (бр. 307), у коме га обавјештава да му није био на Цетињу саопштен мотив краљевог предлога, па одмах додаје да је тај краљев предлог „последњи притисак Његовог Величанства и Његових најближих савјетника на ту установу, од које они већ одавно осјећају терет, као трајног гњијезда непосредног руског утицаја.”*) Сазнао сам — продужује Гирс — да је међу узроцима затварања Института и тај, да се оснује нови Институт искључиво за Црногорке, те неће имати право да у њему уче као до сада и ученице словенских народа („славјнокъ“) из сусједних аустријских земаља. „Допускају, што Королем руководило желаније угодити Австрији“ — каже и сигурно подмеће руски посланик, а како је потписани по једном мјеродавном обавјештењу сазнао, краљ је ријешио да затвори Институт тога ради, што је начелница Института Софија Петровна Мертваго била велика интриганткиња и жељела је да води прву ријеч у многим питањима, па је и на цијелу руску мисију (посланство) на Цетињу имала велик утицај као особа везана по положају директно с руском царицом-мајком Маријом Феодоровном. Ово потврђује добрим дијелом и сам руски посланик на Цетињу својим повјерљивим телеграмом од 3 маја 1913 године, у коме се налазе и мало прије наведене ријечи, да краљ Никола и Влада „одавно осјећају терет (од Института), као трајног гњијезда непосредног руског утицаја”.

По истом обавјештењу, руску царицу је невјероватно увриједила краљева одлука о затварању Института и то ће угледу краља Николе у Русији касније много шкодити. Посланик Гирс даље износи своје лично мишљење, да би, имајући у виду сасвим ненормалне односе црногорског Двора и Владе према Институту посљедњих година, најпогодније решење за Русију било потпуно укидање Института, а не никакво његово преношење у које друго мјесто и на другим основама, јер је врло вјероватно — завршава Гирс — да последице затварања садашњег Института Црна Гора неће уопште основати никакав научни завод сличне врсте.

*) „... котрымъ всѣ они давно уже тяготятся, какъ прочнымъ гнѣздомъ непосредственнаго рускаго вліянія“.

Истога дана министар Сазонов телеграфски (бр. 1295) тражи од посланика Гирса извјештај, да ли краљ Никола има формално право да укине сам Институт, те му Гирс одговара (бр. 308), да Правилима (Уставом) није предвиђено укидање Института краљевом одлуком, па по томе његово затварање може услиједити тек са одобрењем паричним, која поставља и отпушта начелницу Института по претходном споразуму са црногорском краљицом.

Три дана касније (8 маја, бр. 1317) Сазонов јавља Гирсу, да би се требало увјерити има ли другог излаза прије но се прихвати решење, „по капризу Короља Николаја“, о затварању Института, који је донио много користи Црној Гори и сусједном словенству. Но, ако жеља краљева превазилази његова права, то онда да ли и треба с њом рачунати. Замолити управитељицу Института, да отворено изнесе своје мишљење и предлоге по овом питању.

Сјутрадан (9 маја, бр. 310) посланик Гирс извјештава Сазонова, да је, по детаљном разговору са управитељицом Института Софијом Петровном Мертваго, дошао до закључка да је једини излаз из ситуације укидање Института у Црној Гори, ако се краљ буде позвао на своја суверена права и остане при својој одлуци. Ја сам међутим сазнао — продужује Гирс — да овдашња Влада не одобрава краљеву намјеру, о којој он својим министрима није ни говорио. Но мисли да би најбоље било не журити са решењем, јер би могли настати нови моменти, нарочито не прије краја августа, када ученице долазе ради нове школске године.

Доиста се из докумената види, да је настало извјесно затишје, јер први наредни документ у овој фасцикули о Институту јесте концепт кратког приватног писма (на француском) посланика Гирса црногорском министру просвјете Јовану Пламенцу од 31 јула. Из тога писма се види, да је Пламенац на посљедњем састанку са Гирсом саопштио му неодложну краљеву одлуку да укине Дјевојачки институт на Цетињу*), па га Гирс обавјештава, да ће му у најкраће вријеме доставити податке о томе, ко има право да доноси одлуку о укидању Института. Сјутрадан (1 августа) Пламенац кратким приватним писмом (на француском) одговара Гирсу о пријему његовог писма и каже му, да ће по питању о укидању Института разговарати са својим колегама, па га моли да са извјештајем Петрограду по овоме питању сачека до одржања министарског савјетовања.

Из сачуваних докумената не види се уопште што је Пламенац одговорио касније Гирсу, ни, углавном, што је Гирс јавио министру Сазонову својим телеграмом бр. 376, јер се та два документа не налазе у овом омогу. Одговор, пак, министра Сазонова на Гирсову депешу бр. 376 јесте од 7 августа (бр. 2372) и у томе повјерљивом телеграму Сазонов каже посланику Гирсу, да би прије тражења царских одлука требало знати мишљење управитељице Мертваго по питању затварања Института на Цетињу, као и о томе, да ли она сматра могу-

*) »... de la décision inébranlable de Sa Majesté le Roi de supprimer l'Institut de jeunes filles le Cetinje...«

ћим и пожељним у принципу превођење Института у Србију. На ова питања посланик Гирс одговара Сазонову доста детаљном повјерљивом депешом 8 августа (бр. 382). Управитељица Мертваго противна је затварању Института на Цетињу како због интереса мјесног становништва, тако и ради природне личне оданости к томе заводу*) — каже Гирс, али ако краљ буде одлучан она сматра да се Институт не би могао одржати на Цетињу, те би — по њеном мишљењу — тада требало омогућити његов рад још за једну годину ради могућности његове нормалне ликвидације. Но Гирс је противан овоме мишљењу управитељице, јер краљ може такав предлог одбити, а ако би га и одобрио то би учинио као неко великодушно попуштање, те се ни једно ни друго не би могло допустити. Питање превођења Института у Србију управитељица у оваквим околностима сматра сасвим могућим и пожељним, са чим се слаже и Гирс, али мисли да би предлог о томе требао да дође од београдске Владе, а не од руске. О томе је говорио Гирсу и посланик Србије на Цетињу Гавриловић, који му је казао да би у Србији били врло расположени имати такав Институт, али му је Гирс напоменуо да то није довољно, већ би требала београдска Влада да се у том случају обрати руској с конкретном молбом, наравно тек пошто буде и званично утврђено да ће бити затворен Дјевојачки институт на Цетињу.

10 августа (бр. 2418) Сазонов је одобрио Гирсу разговор са србијанским послаником Гавриловићем о Институту, али лично мисли да би било боље када би молба Србије дошла прије званичног затварања Института, те би Гавриловићу посланик Гирс могао казати, тобоже као своје лично мишљење, да би претставка Србије била сада благовремена, кад је поникло питање о даљој судбини Института, ма да се не може рећи хоће ли се на то добити царско одобрење. — Ово је, по мишљењу потписаног, требало да буде нека уцјена краља Николе, јер се из свега види да је Русији било много стало до тога да се Институт и даље одржи у Црној Гори.

Сјутрадан (11 августа, бр. 2424) министар Сазонов послао је повјерљиви телеграм руском посланику у Београду, у коме му је изнио доста опширно цијело питање, па му при крају препоручује, ако може, да пажљиво покрене то питање, но као своје личне приватне разговоре.

Штрандтман, отправник послова Руског посланства у Београду повјерљивим телеграмом бр. 1158 тек 19 августа јавља министру Сазонову да му се данас дала повољна прилика те је покренуо питање о Институту, но Пашић не само да је био довољно у ствар упућен, већ ју је успио претрести и у Министарском савјету. На, као бајаги, приватно питање Штрандтманово, у духу наведене депеше министра Сазонова, Пашић је отправника замолио да преда Сазонову молбу српске Владе о преношењу Института у Србију, ако буде обустављен његов рад у Црној Гори. Институт би био примљен са задовољством

*) Софија Петровна била је пуних 25 година начелница Института на Цетињу.

и претпоставља се да би био смјештен у Шапцу или Нишу, а Београд није ушао у комбинацију тога ради, да не би била могућа његова конкуренција с мјесним институтима. Текст овога телеграма достављен је 21 августа (бр. 2512) дословно руском посланику на Цетињу и затражено му је мишљење телеграфским путем по овом питању. Депешом бр. 388 одговорило је Руско посланство са Цетиња, али се препис те депеше није сачувао. Управљајући Министарством иностраних дјела Нератов 24 августа јавља цетињском посланику о пријему телеграма бр. 388 и додаје, да је у смислу посланиковог телеграма бр. 382 (од 8 августа) предложено цару и царици Марији Феодоровној решење судбине Института, те треба сачекати њихово решење о затварању, што треба саопштити и управитељици Института ради њенога управљања.

Тек 27 августа Нератов је одговорио београдском отправнику полова на његов телеграм бр. 1158 од 19 августа, тражећи од њега претходно одговор да ли би Институт у Србији могао почети свој рад током ове године, и то не касније од почетка мјесеца новембра. Затим Нератов шаље Штрандтману ове податке о условима под којима је радио Институт на Цетињу: он стоји под покровитељством царице Марије Феодоровне, која поставља и разрешава управитељице; зградом за завод даје бесплатно црногорска Влада; руска државна каса плаћа за васпитање ученица; Институтом управља Комитет под претсједништвом црногорске Краљице, а састоји се из руског посланика, начелнице завода и лица које одреди краљ; питања о васпитању и учењу решава Комитет и достављају се царици — покровитељици. Истога дана Нератов телеграфира цетињском посланику (у вези свога ранијег телеграма од 21 августа бр. 2512) под бр. 2571, да би се, у случају да сада буде немогуће превести Институт у Србију, требало неопходно нагодити с Владом на Цетињу о продужењу рада завода до прољећа идуће године ради довршења школе завршног разреда.

Сјутрадан (28 августа, без броја) Министарство иностраних дјела тражи од цетињског посланика хитно у руском преводу Правила и Програм Института. 30 августа посланик је послао уз свој акт бр. 553 брошуру на руском језику од бившег тумача Руске мисије на Цетињу Павла А. Ровинског под насловом „Дѣвичій Институтъ Имп. Маріи въ Цетинѣ“, у коме се налазе Правила („Устав“) Института, а такође и један примјерак Програма Института, али на српском језику, јер би превођење истога закаснило достављање Министарству.

Одговарајући на телеграм Министарства иностраних дјела бр. 2571 (од 27 августа), цетињски посланик Гирс 28 августа (бр. 395) опширно телеграфира Министарству, да би преговори с црногорском Владом о продужењу рада Института до прољећа идуће године могли довести до ризика, да се Влада опет позове на то, како је питање Института лично краљево дјело, јер је он изјавио да је његово решење неопозиво. У вези с тим и ако нам је само до тога, да 18 ученица доврше идуће године Институт, онда то можемо урадити простим решењем Руског посланства, које би, без икаквог погађања, било достављено црногорској Влади, с напоменом, да ће се Институт одмах за-

тим преселити у Србију. Но и приликом таквог ликвидирања Института не могу гарантовати да ће нам бити могуће сачувати Институт и његову управитељицу од испада противу њих краља Николе и још више краљице Милене, која је већ изјављивала да се Институт затвара и да неће од тога бити за земљу штете, те ће тим бити учињен крај током задњих година упорноме двобоју („единоборству“) г-ђе Мертваго с Краљевским Домом. Без обзира на трајање спора о штети или користи за Црну Гору од укидања Института обавезан сам додати, да чим се прије овај спор ријеши тим боље — завршава посланик Гирс.

Питање је доиста ускоро ријешено, јер се у овоме омоту налазе оригинални акти заступника министра иностраних послова Нератова од 5 септембра бр. 5743 и бр. 5744, упућени руском посланству на Цетињу Александру Александровичу Гирсу, у којима је ријеч о царичином одобрењу да се Институт затвори. Првим актом Нератов пише Гирсу, да га је царица Марија Феодоровна извијестила о своме решењу да укине Маријински женски институт на Цетињу, који је под њеним покровитељством, с тим да његова управитељица прими на себе потребне мјере око затварања завода, а истовремено моли Гирса да о овом царичином решењу извијести краља Николу. Другим актом (бр. 5744) Нератов истога дана јавља Гирсу, да се из излагања сада дошле у Петроград управитељице Софије Петровне Мертваго исказала потреба неодложног затварања Института, јер би даље његово постојање на Цетињу могло довести у питање достојанство његове покровитељице царице и Русије. Када Нератов добије од царице одобрење за обавјештење краља Николе о затварању он ће Гирса телеграфски извијестити, а сада му предлаже овај начин да обавијести краља: доставити му копију Нератовљевог писма Гирсу бр. 5743 уз писмо на француском језику, у коме неће бити наведени никакви мотиви решења. Већ 8 септембра телеграфски је извијестио руски посланик из Копенхагена, гдје се сигурно налазила царица Марија Феодоровна, да је царица сагласна обавијестити преко руског посланика на Цетињу краља Николу о њеном решењу, да се по краљевом тражењу затвори Институт на Цетињу.

Дан раније (7 септембра, бр. 567) посланик Гирс спровео је Министарству иностраних дјела једно оригинално писмо управитељице Мертваго и два рачуна о трошковима Института за 1911, 1912 и 1913 годину, из којих се видјело да би, у случају затварања Института, требало, поред припадајуће му редовне суме за текућу (1913) годину, још ванредна помоћ у износу од 25.966 круна и 9 хелера ради потпуног ликвидирања завода.

12 септембра Нератов повјерљиво извјештава Гирса (бр. 2687) о одобрењу царичином да се и званично обавијести краљ Никола о затварању Института и додаје своје мишљење, да би један дио заводског имања, било поклоњеног Институту, било да је његова сопственост, требало ставити на расположење Руском посланству, а са осталим имањем може посланик располагати у споразуму са управитељицом Мертваго, која ових дана долази на Цетиње.

Сјутрадан (13 септембра, бр. 586) посланик Гирс је, уз једно врло кратко спроводно писмо на француском језику, доставио, преко министра иностраних послова Петра Пламенца, писмо краљу о затварању Института. Спроводно писмо краљу такође је на француском језику и од истог датума, а из његовог концепта се види да је у прилогу истога била копија већ наведенога писма бр. 5743 од 5 септембра. Тога истога дана Руско посланство на Цетињу објавило је у цетињском листу „Глас Црногорца“ сљедећу објаву:

„Руско-Царско Посланство извјештава заинтересована лица, да се Руски Дјевојачки Институт Царице Марије на Цетињу затвара и да неће бити ни ове школске године.

Што се тиче осталих питања у вези са ликвидацијом ове школе, о њима ће Руско-Царско посланство дати обавештења у своје време“.*)

Сјутрадан (14/27 септ.) телеграфски је молила из Петрограда управитељица Мертваго**) руског министра на Цетињу, да њена помоћница обавијести телеграфски родитеље ученица из иностранства о затварању Института.

О затварању Института јавиле су разне руске и њемачке новине, што се види из прилијепљених исјечака из новина на једном табуку хартије у овоме омоту. „Новое Времја“ од 16 септембра, између осталих, алудирајући на краљеву мотивацију о преношењу Института са Цетиња због територијалног проширења Црне Горе, своју биљешку завршава овим ријечима: „... Ми смо увјерени, да ... „нова територијална проширења“ неће смести, на примјер, Србију да радосно отвори врата Институту у Београду“.

Истовремено су вођени преговори око преношења Института у Србију, те 19 септембра (бр. 1235) телеграфира руски отправник послова Штрандтман из Београда своје Министарству иностраних дјела, да је са одговором о питању Института закаснио због болести министра просвјете, па наставља:

„Данас ми је саопштио, да се нада имати могућности за примање Института у новембру мјесецу. У Нишу ипак њега је немогуће намјестити због конкуренције са Српским институтом. Предлаже се Шабац, гдје ће у прво вријеме требати најмити зграду, а затим саградити специјалну зграду из недавно одређених томе граду 150.000 франака баш за завод за васпитање женских. Ради узимања у обзир зграде под најам, ако је превод Института ријешен, Министар моли да му се, по могућности не одложно, каже са коликим се бројем ученица из разреда претпоставља да почне рад“.

По депеши посланика Гирса од 20 септембра (бр. 422) види се, да помоћница управитељице Института није могла дати тачан одговор на горња питања српскога министра, већ је молила да се за исти обрате управитељици Мертваго, која је тих дана била у Петрограду.

*) Овај текст налази се у архиву, а иста објава публикована је у „Гласу Црногорца“ број 42 од 13 септембра 1913, страна 4.

**) У депеши пише „Метраго“; то је очигледно само телеграфска грешка мјесто Мертваго.

Да ли је икакве податке о томе дала управитељица Мертваго не види се из овдје очуваних архивских докумената, али се из копије шифрованог писма управљајућег Министарства иностраних дјела Нератова од 25 септембра (бр. 849) види, „да се отварање у Србији Маријинског Женског Института не показује могућим у овој години“ ради краткоће времена и тешкоћа око наставног особља и других разних питања, те у вези с тим треба „предвидјети отварање Института за почетак идуће школске године“. Почетком новембра Софија Петровна Мертваго претпоставља да ће бити у Београду ради потребних преговора по овом питању и моли да се сада о наведеноме обавијести краљ Петар.

Писмом од 30 септембра (бр. 859) Нератов је извијестио цетињског посланика Гирса, да 5 октобра креће из Петрограда за Цетиње управитељица Института Мертваго, да на лицу мјеста предузме потребне мјере око затварања завода, те Нератов топло препоручује Гирсу да јој у свему буде на руци ради олакшања извршења задатка који јој је ставила у дужност царица Марија Феодоровна

Отада па све до 20 новембра нема у овом омоту ниједнога документа, те је сигурно за то вријеме управитељица вршила ликвидацију Института. 20 новембра, пак, руски отправник послова са Цетиња Обнорски повјерљиво телеграфира своје Министарству иностраних дјела и Руском посланству у Београду (бр. 476), да је тога дана управитељица Мертваго отпутовала са Цетиња у Београд, предавши Руском посланству зграду Института и његов инвентар.

До средине децембра није сачуван ниједан докуменат, те ће, вјероватно, за то вријеме бити вођени разговори у Београду око пресељења Института, а 15 децембра (бр. 1476) руски посланик у Београду Хартвиг повјерљивим телеграмом саопштава, како му се обратила једна депутација с молбом да бивши Руски Институт са Цетиња буде отворен у Нишу. Хартвиг је депутацији одговорио да избор мјеста зависи од самих Срба, који се ипак колебају између Ниша и Шапца, а тих дана ово питање је расправљано и у Министарском савјету у Београду. Чим пане одређено решење пожељно би било неодложно приступити отварању Института, „учређење коего самѝмъ горячимъ образомъ привѣтствуется свею Сербією“ — завршава Хартвиг.

Ово је посљедњи важни архивски податак о бившем Институту на Цетињу и плану о његовом пресељењу у Србију. Из четири концепта писама руског отправника послова на Цетињу Обнорскога (концепти су од 14 децембра 1913 и 24 марта, 19 априла и 3 маја 1914 године) види се, да је цетињско Руско посланство послало Софији Петровној Мертваго штампил и печат укинутаг Дјевојачког института, као и разна новчана документа. Све је то дјелимично послато преко Министарства иностраних дјела у Петрограду, а дјелимично преко Руског посланства у Београду.

Може се поуздано тврдити, да је могло бити још података о дугогодишњем раду Дјевојачког института на Цетињу и упорне борбе његове управитељице да Институт задржи на Цетињу. Но документа Цетињског архива често су страдала и уништавана, о чему сам ја често и до сада узгредно говорио.⁷⁰⁾ Сачувани остаци докумената црногорског Министарства просвјете нијесу сређени, те се за сада за науку не могу употребити што се не би прегледала сва акта, а за то треба много више слободног времена но што сам ја могао посветити питању о коме је ријеч у овоме чланку.

Ристо Ј. Драгићевић

⁷⁰⁾ Уп. **Историски записи** књ. III, 235. — Овдје наведене податке могу допунити једним новим случајем. Наиме крајем 1949 године понудила је Управни Државног музеја на Цетињу Савета Шћеповић, рођена Сјеран, која сада живи у Дубровнику, на откуп луксузно израђену **Споменицу**, коју су 12 јануара 1913 године предале ондашње ученице Дјевојачког института на Цетињу својој управитељици Софији Петровној Мертваго, која је тога дана навршила пуних 25 година управљања Институтом. На молбу писца ових редака власница **Споменице** је о њој казала следеће: "Ту **Споменицу** је однио био са Цетиња за вријеме аустријске окупације тога града један ондашњи аустријски официр поријеклом Хрват, који ју је продао моме оцу Ристу Сјерану, ондашњем мостарском трговцу, јер смо три сестре училе у поменутом Институту и тамо се налазе наша имена, те је **Споменицу** мој отац радо откупио и сада сам ја њен власник" (**Споменицу** је откупио Државни музеј, а горња изјава Савете Шћеповић чува се у архиви Музеја под бр. 673/1949 год.).